Oudperzisch

Inleiding

Oudperzisch noemen we de taal van de inscripties van de koningen van Perzië, de Achaemeniden, de koningen die bekend zijn om hun veldtochten tegen Griekenland. De inscripties dateren uit de periode 520-350 v. Chr. De meeste zijn van Darius (522-486) en Xerxes (486-465). We hebben ongeveer 80 inscripties. Zij zijn geschreven in een soort spijkerschrift. Zij zijn gevonden in de hoofdsteden van het Perzische Rijk, Pasargadae,

Persepolis, Ekbatana (Hamadan) en Susa; in Bīsotūn, ongeveer halverwege Teheran en Babylon/Bagdad; in Suez, in Van, en één in Roemenië. Ze zijn geschreven op steen (rots, gebouwen) en op gouden en zilveren platen; we hebben maar één kleitablet (uit Roemenië). (De teksten worden aangeduid met de eerste letter van de koning, dan die van de plaats, en dan a, b, etc. Bv. DPb = Darius, Persepolis, de 2e inscriptie.)

De teksten zijn meestal vergezeld van een Elamitische en een Babylonische versie. Er zijn geen verdere teksten in het Oudperzisch. Voor het bestuur werd Elamitisch en Aramees gebruikt, en soms plaatselijke talen. Zo hebben we uit Persepolis duizenden Elamitische kleitabletten.

Inhoud

De eerste inscriptie, die van Bīsotūn (vroeger Behistun, oud Bagastāna), is meteen de langste. Hij is aangebracht op een indrukwekkende plaats, op een steile rots 60 meter boven de vlakte. In totaal telt hij 414 regels, en daarmee zou hij de grootste inscriptie ter wereld zijn. Hier beschrijft Darius hoe hij aan de macht gekomen is. Hij doodde een koning die een usurpator zou zijn, de zgn. 'Valse Smerdis'. Dit is het verhaal dat wij uit Herodotus kennen (3, 1-38 en 61-88). De overeenkomst tussen beide versies is treffend, maar er zijn ook verschillen. Over veel aspecten van deze geschiedenis wordt nog gestreden, bijvoorbeeld over de vraag of deze Smerdis wel een usurpator was, en of Darius wel de eerste in opvolging was (van een zijtak van de vorige koning), zoals hij beweert.

De teksten bevatten zeer veel herhalingen, met name in de titulatuur van de koning en zijn afstamming, zijn legitimatie (hij is door Ahuramazda uitverkoren), de opsomming van de landen van het rijk (dat zich uitstrekte van de Ioniërs, de *Yauna*, tot aan Indië, *Hindu*), enzovoort. Veel teksten bevatten niet meer dan zulke formulaire mededelingen. Deze formules zijn echter boeiend. Waar komen de titels vandaan? (Ten dele uit Urartu.) Welke landen worden genoemd? De versies zijn niet geheel gelijk: wat betekent dat?

Sommige teksten zijn heel kort: 'Venster van steen gemaakt in het huis van Darius.' (DPc). Maar andere zijn heel belangwekkend. Er zijn teksten over de bouw van paleizen. Er is een tekst van Xerxes tegen de *daiva*'s ('demonen'; het oude Indo-Europese woord voor 'god'), die de verering van Ahuramazda eist. We weten nu echter dat het Xerxes om politieke kwesties ging: het waren opstandelingen. Uit Egypte hebben we teksten over de bouw van het Suez-kanaal, met een vertaling in het Egyptisch. Er zijn teksten op het rotsgraf van Darius in Naqš-e Rostam, waarin hij de idealen van de koning schetst. De vele herhalingen daargelaten, zijn de inscripties zeer

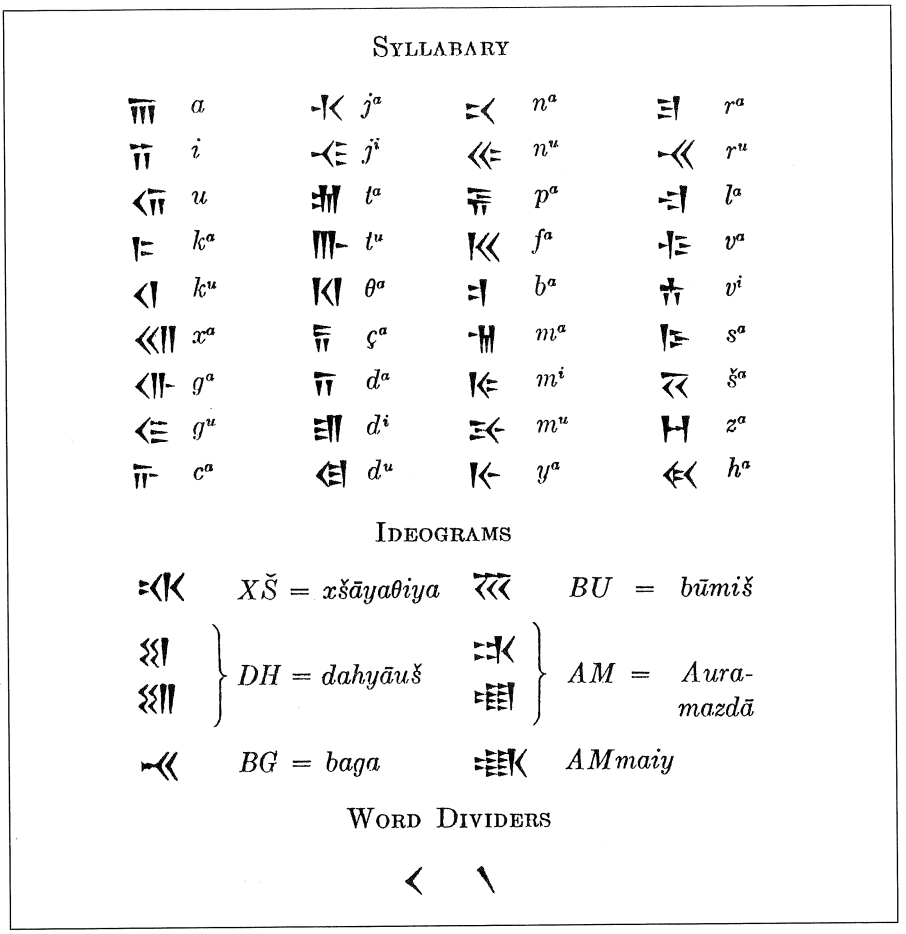

Fig. 1. De tekens van het Oudperzische schrift. Naar: R.G. KENT, *Old Persian* (New Haven, 1953), 12.

belangwekkend. En omdat ze ook vanuit taalkundig oogpunt van belang zijn, hebben ze veel aandacht gekregen, en gaat de bestudering — ondanks het beperkte materiaal — steeds door.

Het schrift

Het schrift is een aparte, sterk vereenvoudigde vorm van spijkerschrift, hoewel de individuele tekens *niet* van het Akkadische spijkerschrift zijn afgeleid (fig. 1).

Nadat reizigers copieën van de teksten hadden gepubliceerd (onder hen de Nederlander De Bruijn, in 1711), werd de essentiële stap in de ontcijfering gedaan door de gymnasium-leraar Grotefend, in 1802. Belangrijk was de bijdrage van de Engelse officier Rawlinson. Hij was degene die de inscriptie op de steile rotswand van Bīsotūn copieerde, in 1837. De ontcijfering van dit schrift was ook daarom van zo grote betekenis, omdat hierdoor de ontcijfering van het Babylonische spijkerschrift mogelijk werd en het Elamitisch toegankelijk werd.

Het schrift (van links naar rechts gelezen) bestaat uit 36 tekens; de vocalen *a, i, u*; 22 consonanten; 11 tekens die alleen vóór *i* of *u* gebruikt werden; en een woordscheidingsteken. Verder zijn er 8 logogrammen ('koning', 'land' etc.). Een consonant-teken kan met of zonder *a* gelezen worden, dus *p* kan ook voor *pa* staan. Voor wie de taal niet kent levert dit veel onzekerheden. Zo moet *x-š-y-a-r-š-a* gelezen worden als Xšayāršā 'Xerxes' (een *a* na een consonant geeft altijd een lange *ā* aan). *p-i* kan zowel *pi* als *pai* betekenen. (Als een consonant-met-*i* gebruikt wordt voor een *i*, b.v. *di-i*, is *di* bedoeld; *d-i* betekent in die gevallen steeds *dai*). De lengte van *i* en *u* wordt niet aangegeven. Er zijn zo nog enkele bijzonderheden.

Darius zegt dat Bīsotūn de eerste tekst in het Iraans is. Men heeft hieruit geconcludeerd dat het schrift in zijn opdracht werd ontworpen. Het is echter denkbaar dat een van zijn voorgangers al de opdracht gaf maar dat Darius het als eerste (op zo grote schaal) gebruikte. (En misschien overhaast: het systeem met de consonanten met *i* en *u* lijkt onvoltooid te zijn gebleven.) In de inscriptie van Bīsotūn is de Oud-Perzische tekst duidelijk later toegevoegd (de oudste tekst is de Elamitische). Vanwaar de idee van dit schrift kwam, is nog niet goed duidelijk.

De taal

Het Oudperzisch is een zuidwestelijk dialect van het Iraans, uit de Persis (Fars). Het is de taal waarop het Middel- en Modernperzisch berust. Onze teksten bevatten echter ook elementen uit andere dialecten. Men is het er over eens dat sommige uitdrukkingen van Medische oorsprong zijn: vóór Cyrus (559-529) waren de Meden de machtigste onder de Iraanse stammenfederaties. Zo is *(h)uv-aspa* 'met goede paarden', kennelijk een oude term voor de Iraanse landen, wel Medisch. In het (echte) Oudperzisch is 'paard' *asa*, zoals in *asa-bāra* 'ruiter'. Dit is het Indo-Europese **ek^{w}os*, vgl. Latijn *equus*. Het (Griekse) woord *satraap* komt van Medisch **xšaθrapāvā*; Oudperzisch is *xšaçapāvā* (*ç* is een *s*-klank). (We hebben geen enkele tekst in het Medisch.) Het is niet duidelijk of alle afwijkingen van Medische oorsprong zijn.

De laatste inscripties vertonen een sterk 'verval' van de taal, met ontwikkelingen die op Middeliraans lijken. In deze teksten verschijnt ook de god Mithra; in de oudere teksten wordt alleen Ahuramazda met name genoemd. Het (oudere) Oudperzisch is zelf al sterk vereenvoudigd; de grammatica kan op drie pagina's.

Daar onze kennis van het Oudperzisch zo gering is, en gezien de onduidelijkheden van het schrift, gebruiken we andere gegevens. In de eerste plaats het Avestisch, de taal van de godsdienst van Zarathustra. (De Achaemeniden waren geen volgelingen van Zarathustra, al wordt dat nog wel betoogd.) Dit is een noordoostelijk Iraans dialect, uit de 9e of 8e eeuw v. Chr. Hoewel de teksten nog veel moeilijkheden bieden, is de taal (sinds kort) vrij goed bekend. Verder gebruiken we recentere vormen van Iraans, dus Midden- en Moderniraans. (Het Middeliraans, zoals het Sogdisch en het Khotansakisch, biedt echter zelf enorme problemen.)

Verder kunnen we het Oudindisch gebruiken (het Vedisch gaat terug tot de 12e eeuw v. Chr.). Het Indisch is zeer nauw verwant met het Iraans. Ook zijn er belangrijke overeenkomsten in de religieuze taal.

Een tekst: DPd

> „Ahuramazda (is) groot, de grootste van de goden. Deze maakte Darius koning, deze schonk hem de heerschappij. Door de wil van Ahuramazda (is) Darius koning. — Zegt koning Darius: Dit land Persis, dat Ahuramazda mij schonk, het mooie, met goede paarden, met goede mensen, door de wil van Ahuramazda en mij, koning Darius, vreest geen ander (land). – Zegt koning Darius: Mij moge Ahuramazda hulp brengen met de (andere) goden van mijn huis; en moge Ahuramazda dit land beschermen tegen een (vijandelijk) leger, tegen misoogst, tegen de Leugen. Tot dit land moge geen (vijandelijk) leger komen, geen misoogst, niet de Leugen. Dit vraag ik als gunst van Ahuramazda en de goden van mijn huis." Etcetera.

Dit is (bijna volledig) de vertaling van DPd. Hier volgt het begin van de oorspronkelijke tekst. Daarna volgt enig taalkundig commentaar, waaruit de verwantschap met het Sanskrit en de andere Indo-Europese talen blijkt.

> *Auramazdā vazrka, haya maϑišta bagānām. Hauv Dārayavaum xšāyaϑiyam adadā, hau-šaiy xšaçam frābara; vašnā Auramazdāha Dārayavauš xšāyaϑiya. – Θātiy Dārayavauš xšāyaϑiya: iyam dahyāuš Pārsa, tayām manā Auramazdā frābara, hayā naibā, uvaspā, umartiyā, vašnā Auramazdāha mana-cā, Dārayavahauš xšāyaϑiyahiyā, hacā aniyanā naiy trsatiy.* (Etcetera.)

Aura-mazdā 'Wijze Heer' – Skt. *asura-* 'heer', *medhā* 'wijsheid'. *vazrka* – MP *vazurg* (*-r-* is een vocalische *r*). *ha-* – Gr. *ho* 'de'; *-išta* – Gr. *-istos* '(groot)-st'. *baga-* 'god' – Skt. *bhaga-* 'geluk', Slav. *bog-* 'god' (waarschijnlijk uit het Iraans ontleend); *-ānām* gen. mv., vgl. *Aryānām* 'van de Ariërs' > *Irān. hauv*

– Gr. *hou-(tos)* 'die'. *Dāraya-va(h)uš* 'Die het goede handhaaft' – Skt. *vasu-* 'goed'. *-m* acc. – Lat. *(hortu)-m. xšay-* – Skt. *kṣay-* 'heersen'; *xšāyaϑiya* = *shāh. dā-* – Skt. *dhā-*, Lat. *fē-c-ī* 'maakte'. *(a-* augment – Gr. *e-*; *da-* reduplicatie – Gr. *ti-(thē-mi)*). *-šaiy* 'aan hem' – Gr. *hoi. fra-* 'voor(uit)' – Lat. *pro*; *-bar-* 'dragen' – Ndl. *baar. ϑā-* – Av. *sā-* 'gebieden'; *-tiy* 3e pers. ev. – Gr. *(es)-ti*, Lat. *(es)-t. iy-am* 'deze (acc. vr.)' – Lat. *ea-m. dahyāuš* – Skt. *dasyu-* 'vreemdeling' (< '(vreemd) land'). *ta-* 'dat' – Gr. *to-*. *ma-(na)* 'van/aan mij' – Ndl. *me*; *-cā* 'en' – Lat. *-que. naiba-* 'mooi' – MoP. *nēv. uv-* – Skt. *su-*, Gr. *eu-* 'goed'; *aspa* 'paard' – Skt. *aśva-*, Gr. *hippos. -martiya-* 'sterveling' – Lat. *mort-* 'dood'. *aniya-* – Ndl. *an(der). naiy* – Ndl. *niet. trs-* Lat. *terreō* 'bang maken'.

Literatuur:

R.G. KENT, *Old Persian* (New Haven, 1953). [Met de teksten (behalve recentere) en vertaling. Herdr. 1967.]

P. LECOQ, *Les inscriptons de la Perse achéménide* (Gallimard, 1997). [Alle teksten in vertaling, ook de Elamitische en Babylonische. Zeer goede historische inleiding van 170 pp.]

H. SANCISI-WEERDENBURG, *Geschiedenis van het Perzische rijk* (Haarlem, Fibula-Van Dishoeck 1982).

P. BRIANT, *Darius. Les Perses et l'Empire* (Gallimard 1992).

P. BRIANT, *Histoire de l'empire Perse* (Parijs 1996). [Ook in Engelse vertaling]

J. WIESEHÖFER, *Das antike Persien* (Zürich 1993).

E. PORADA, *Ancient Iran* (Londen, Methuen 1965).